

З історії
української культури
та науки

Роберт Б. КЛИМАШ
Переклад з англійської
Вікторії ШЕВЧЕНКО

**ПОГЛЯДИ РАДЯНСЬКИХ УЧЕНИХ
НА АМЕРИКАНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР
І ФОЛЬКЛОРИСТИКУ (1950-1974)***

**Klymash, Robert B. Soviet Views of American
Folklore and Folkloristics (1950-1974).**

Ймовірно, враження про розвиток наукової думки в СРСР сформувалося у західних учених під впливом найвідоміших в Америці праць радянських фольклористів Ю. М. Соколова, В. Я. Проппа та Л. М. Землянової. Їхні дослідження показали, настільки радянські науковці заполітизовано та навіть викривлено трактували одні й ті ж самі нові напрями розвитку науки¹. В цілому, реакцію американських учених можна охарактеризувати як розчарування та роздратування. Річард М. Дорсон (Richard M. Dorson) зазначає, що "... замало зусиль спрямовано на те, щоб спілкуватися" (Dorson 1971, 64)², а Фелікс Дж. Оінас (Felix J. Oinas) розцінює підхід Землянової як черговий приклад того, настільки радянські вчені категоричні у своїй оцінці зарубіжної фольклористики (Oinas 1973, 58). Проаналізувавши праці Лідії Землянової, я не знайшов жодного аргументу, який спростовував би ці твердження.

Вперше Л. М. Землянова вривається у світ американської фольклористики в 1960 р. із публікацією у популярному українському радянському журналі "Народна творчість та етнографія" (Землянова 1960). У статті автор робить огляд низки обраних "реакційних" та "буржуазних" фольклористичний праць, які були опубліковані в США у 50-х рр., та висловлює занепокоєння що-

* Перекладено за: Robert B. Klymash. "Soviet Views of American Folklore and Folkloristics, 1950-1974". *Folklore Today*. Indiana University – RCLSS, 1976, pp. 305-312.

¹ Наша праця базується на матеріалах, опублікованих в 1950-1974 рр. у Радянському Союзі, що потрапили мені до рук та відповідають темі дослідження. На жаль, статті Шестопаля і Баранової були недоступні для аналізу (Шестопаля 1950, Баранова 1964).

² Стаття спочатку з'явилася в "Journal of American Folklore" (№ 82, 1969).

до розмаїтості представлених там наукових підходів. На думку Землянової, подібне розмаїття "... є результатом ідеологічних потреб монополістичного капіталізму і переносить мистецтво із реальності у сферу крайнього ірраціоналізму, суб'єктивізму та аморальності". У цій праці, як і в пізніших, Землянова особливо критична в оцінці психоаналітичної теорії (Мелвіль та Францис Герковіц (Melville and Frances Herkovits), Джозеф Кемпбел (Joseph Campbell), Ерік Берне (Eric Berne), Катерина Спенсер (Katherine Spencer)), внеску ритуалістів (Лорд Рєглан (Lord Raglan), Стейнлі Едгар Гуман (Stanley Edgar Hyman)), "позитивістів" (Вільям Баском (William Bascom), Річард М. Дорсон (Richard M. Dorson), Люсі Клаузен (Lucy Clausen)), а також американських фольклористів, чії наукові концепції, на її думку, є занадто розмашистими (Б. А. Боткін (B. A. Botkin), Горас Бек (Horace Beck)), історично-географічної школи (Штітт Томпсон (Stith Tompson), Ф. Л. Утлей (F. L. Utley)) та інших (Джон Аштон (John Ashton), Карвел Коллінз (Carvel Collins), Моді К. Ботріфс (Mody C. Boatrifth)). На думку Лідії Землянової американська "буржуазна" фольклористика через небажання звернути увагу на класову природу та соціальну реальність справжнього мистецького спрямування усієї народної творчості неухильно втрачає своє наукове значення.

Рік по тому, в 1961-му, коли Землянова виступила на підтримку "прогресивної преси США" (Землянова 1961), її підхід набуває ще войовничішого характеру. Зосереджуючи увагу на зародженні протестантського руху в США у 50-х рр., фольклористка наголошує на прогресивності Sing Out! і продовжує вивчати американську народну пісенну творчість за виданнями Джона Грінвея (John Greenway) та Рассела Амеса (Russel Ames). До когорти "прогресивних" Землянова зачисляє також Піта Сігера (Pete Seeger), Патріка Гальвіна (Patrick Galvin), Ірвіна Зільбера (Irwin Silber), Сіднея Франкельштайна (Sidney Frankelstein) та Алана Ломакса (Alan Lomax). "Реакціонерами" у свою чергу вважаються "буржуазні консерватори" Річард М. Дорсон (Richard M. Dorson), Майлз М. Фішер (Miles M. Fisher) та Б. А. Боткін (B. A. Botkin) (останнього Лідія Землянова, здається, взагалі вважає "задвірками" американської фольклористики). Землянова ретельно аналізує "ревізійницьку чуму" (в особі, наприклад, Джона Кога (John Cohen)), і з полегшенням підсумовує, що ці тенденції не мали значного впливу на "прогресивну" американську фольклористику. За словами фольклористики, ці теорії "піддаються суворій критиці у прогресивній

американській пресі, яка невтомно веде боротьбу за створення основного напрямку дослідження народної творчості і за розвиток народного мистецтва, що захищає інтереси демократії та миру в усьому світі”.

Дві україномовні статті Землянової з тими самими ідеями, іменами, посиланнями та навіть цілими реченнями, щоправда у децю видозміненому варіанті, публікуються в 1960–1961 рр. у престижних виданнях радянської етнографії (Землянова 1962). Як і раніше, у цих статтях присутній поділ тенденцій американської фольклористики на “прогресивні” та “реакційні”, але на цей раз авторка розширює свій “чорний список” за рахунок, наприклад, Дороти Егган (Dorothy Eggan). Статті Землянової стали своєрідною “відправною точкою”, оскільки вони, завдяки перекладу англійською мовою і анонімній публікації ([Zemlianova] 1964), змусили американських науковців уперше звернути увагу на праці та думки радянських учених, які спостерігали за розвитком фольклористики в Америці.

Вичерпавши тему свого дослідження у початковому шквалі публікацій (три майже ідентичних статті за три роки), Лідія Землянова зникає із арени світової фольклористики на десятиліття, а в 1972 р. знову з'являється із детальним аналізом американського структуралізму 60-х (Землянова 1972)³. Загалом, автор демонструє свою обізнаність із роботами найвагоміших науковців, але, як і раніше, непорушно стоїть на позиціях марксизму, популярного на той час у Радянському Союзі. Черговий раз, підкреслюючи “недосконалість” американської фольклористики, авторка засуджує структуралізм за, на її погляд, недостатню науковість та антигуманну природу, щоправда, цього разу вона вже не згадує свою улюблену “прогресивність”. Землянова вважає структуралізм “продуктом неопозитивістської філософії, що зберігає внутрішній органічний зв'язок із фрейдизмом, юнгіанством та різноманітними тенденціями антропологічної та географічної шкіл”. Досліджуючи витоки структуралізму у вступній частині своєї праці, Землянова говорить про те, що погляди Стіта Томпсона, по суті, формалістичні, і що американські структуралісти неправильно трактують цілі та методичний підхід В. Я. Проппа. Стаття також містить критичний аналіз структуралізму в роботах Алана Дандеса (Alan Dundes), Роджера Абрагамса (Roger Abrahams), Алана Ломакса (Alan Lomax) та Роберта Джорджеса (Robert Georges).

³ Англійський переклад цієї статті Вільяма Мендела (William Mandel) був опублікований в “Soviet Anthropology and Archeology” (13, № 2, 1974, с. 57-77).

Кульмінацією у вивченні сучасної американської фольклористики Земляновою стала її об'ємна праця з трьома частинами — “Проблеми специфіки жанрів у сучасній фольклористиці США” (Землянова 1973), опублікована рік потому, в 1973-му. Ця праця якнайкраще розкриває погляди авторки на “буржуазні” напрямки сучасної американської фольклористики та дублює більшість її попередніх ідей. Дослідниця намагається довести, що домінування “реакційних” концепцій в американській фольклористиці “гальмує повноцінний розвиток науки та унеможливує розкриття справді об'єктивних історичних критеріїв визначення специфіки фольклору та його жанрів” (Землянова 1973, 303).

У статті авторка спочатку робить огляд критики вченими-марксистами “міфо-юнгіанських символічних концепцій” в американській фольклористиці, а потім продовжує дискутувати на тему, посилаючись на праці Нортропа Фрая (Northrop Frye), С. Е. Гаймана (S. E. Human), Давида Біднея (David Bidney), Джозефа Кемпбела (Joseph Campbell), Карлоса Драка (Carlos Drake), Джона Б. Вікері (John B. Vickery), В. Р. Баскома (W.R. Bascom), М. Герковіца (M. Herkovits), Даніеля Гофмана (Daniel Hoffman) та Р. М. Дорсона (R.M. Dorson), завершуючи розділ цитатами Леніна та В. Г. Белінського.

Друга частина праці набуває воєвничого характеру. Тут піддається жорсткій критиці історичний підхід Річарда М. Дорсона. Особливо негативно сприймається відмова вченого підтримувати теорію класової боротьби у фольклорі, так само, як і деякі аспекти його концепції “fakelore” та недостатня увага до естетичних характеристик фольклорного твору.

Останній, третій розділ, значною мірою дублює попередню статтю Землянової про структуралізм у сучасній американській фольклористиці. Вагому частину займає критика робіт на цю тему Алана Дандеса та Роджера Абрагамса (Roger Abrahams). Автор мимохідь робить посилання на праці Девіда Біднея (David Bidney), Батлера Вауха (Butler Waugh), Томаса Себеока (Thomas Sebeok), Романа Якобсона (Roman Jakobson) та інших.

На жаль, читаючи огляди Землянової про “буржуазні” та “реакційні” елементи в американській фольклористиці, можна помилково зробити висновок про антиамериканські настрої науковця, а її сліпу відданість фольклористичній теорії марксизму розцінити як політичний, а не науковий підхід. Насправді, Лідія Землянова в сутності не фольклорист, а діалектик. Її оцінки американської фольклористики довгий час після Дру-

гої світової війни стояли на перепоні взаємопорозуміння між американськими та радянськими фольклористами.

У 50-60-х рр. з'являються глибші та неупередженіші дослідження американської фольклористики. Тут варто згадати реакцію радянських фольклористів на психоаналітичний підхід, представлений Сватавою Пірковою-Якобсон (Svatava Pirkova-Jakobson) на IV Міжнародному конгресі славистів у вересні 1958 р. (Советский комитет славистов 1962, 490-491, 506-509). Відгук В. К. Соколової на цю роботу був схвальним, що слугує прикладом того, настільки ефективно фольклористика та етнографія можуть взаємодіяти та доповнювати одна одну. С. А. Токарев та К. В. Чістов, навпаки, критикували це нововведення, вважаючи його однобоким та суб'єктивним у своєму підході та аналізі деяких аспектів слов'янського ритуального фольклору.

Цікавим, хоча і типово радянським є тлумачення сучасної американської фольклористики одного із провідних теоретиків марксизму В. Е. Гусева у книзі "Естетика фольклору" (Гусев 1967). Практично у всіх його працях простежується інтерес до американської наукової думки. Вчений то наголошує на необхідності збирати та записувати протестантські і "революційні" народні пісні у капіталістичних країнах, таких як Мексика і США, то перебільшує роль Джона Грінвея та інших "прогресивних" американських дослідників (Гусев 1967, 49). Майже чверть вступної частини своєї книги автор присвячує критиці "тенденційних" поглядів на російську фольклористику Річарда М. Дорсона (Гусев 1967, 6-7), а далі говорить про Альберта Б. Лорда (Albert B. Lord) як про непримиренного "науманіста" (Гусев 1967, 11). Гусев, подібно до Землянкової та інших радянських фольклористів, засуджує американців за неспроможність дійти згоди у визначенні фольклору (Гусев 1967, 63-65), посилаючись на двотомний словник з фольклористики "Міфологія та легенда" (Нью-Йорк, 1949-1950) та на "Журнал американського фольклору" 40-50-х років.

Третій розділ праці Гусева, присвячений питанню класифікації, демонструє відвертий інтерес науковця до внеску американських дослідників, а також неоднозначну, амбівалентну оцінку цих досліджень. Він робить посилання на різноманітні праці Р. С. Боггса (R. S. Boggs), Арчера Тейлора (Archer Taylor), Луїзи Поунд (Louise Pound), В. Баскома (W. Bascom), К. Літтельтона (C. Littleton), Стіта Томпсона, М. Перрі (M. Parry), А. Б. Лорда, але, разом з тим, суворо критикує "буржуазну, неміфологічну" школу сучасної американської фольклористики, ілю-

струючи свої думки цитатами з праць С. Піркової-Якобсон та Джозефа Кемпбела (Joseph Campbell).

У 1973 р. Гусев здійснює ще одну спробу порівняти західні та східні тенденції дослідження фольклору і публікує в щомісячному українському радянському виданні "Народна творчість та етнографія" (Гусев 1973) досить провокаційну статтю. У ході порівняльного аналізу поглядів радянських та зарубіжних дослідників на сутність поняття "фольклоризму", автор доходить висновку, що в умовах капіталізму розвиток наукової думки носить продажний та експлуатаційний характер — це наркотик, який є невід'ємним атрибутом "масової культури". На думку Гусева, на відміну від капіталізму, в умовах соціалізму підхід до концепції "фольклоризму" кращий — виваженіший, продуктивніший. У статті також розглядається концепція "fakelore" Р. М. Дорсона, яка розцінюється автором як нововведення, досить негативне та неконкретне.

Єдиною роботою, у якій відсутній типовий ідеологізм при оцінці досягнень американської фольклористики радянськими вченими, є анотація на книгу, написана найвидатнішим ученим у галузі міфології та міфу Е. М. Мелетинським (Мелетинський 1967)⁴. Аналізуючи збірку статей "Погляд антрополога на міф", автор намагається знайти об'єктивний та недогматичний підхід. Він вважає книгу "дуже привабливою для неупередженого читача" і підкреслює особливу вагу вкладу Мелвіла Джейкобса (Melville Jacobs), Вільяма А. Лесса (William A. Lessa), Джона Л. Фішера (John L. Fisher), Вестона Ла Барре (Weston La Barre), Катерини Луомала (Katherine Luomala) та інших. Огляд містить декілька важливих коментарів та компаративних зауважень і завершується висновком про те, що "видання... гармонійно поєднує теорію з величезним досвідом польових досліджень, і, якщо не брати до уваги декількох дискусивних моментів, то можна зробити висновок, що книга є особливо цінним виданням фольклору корінних жителів Океанії, Америки та Африки".

На відміну від праці Є. М. Мелетинського, стаття Зінаїди Новицької носить реферативний характер і не має великого наукового значення (Новицька 1969). Поставивши собі за мету покритикувати десятий розділ ("Фольклор американського героя") книги Лео Гурко "Криза американської свідомості" (Лондон, 1956), Новицька заперечує ідею автора про те, що негативні якості героїв сучасної американської літератури запозичені

⁴ Англійський переклад цього огляду Вільяма Мандела був опублікований в "Soviet Anthropology and Archeology" (7, № 2, 1968, с. 47-51).

з американського фольклору. Дослідниця самовіддано відстоює думку про те, що “фольклор є і завжди буде носієм морально здорових традицій”, звертається для підтвердження своїх поглядів до таких концептуальних понять, як “межа” (frontier), “здоровий глузд” (horse sense) та “кмітливність” (gumption), розглядає такі розповсюджені в американському фольклорі жанри, як байка, ода (вихвалання (boast or brag)) та абсурдний, але смішний анекдот, і, нарешті, вона апелює до таких “здорових” та позитивних типів американських фольклорних героїв, як Деві Крокет (Davy Crockett), Пол Баннян (Paul Bunyan), Джонні Апелсід (Johnny Appleseed), Джон Генрі (John Henry), Кейсі Джонс (Casey Jones) та Джо Магарак (Joe Magarak). Свої висновки Новицька намагається підтвердити прикладами з робіт та колекцій Б. А. Боткіна та Волтера Блера (Walter Blair).

Американських фольклористів — учасників IX Міжнародного конгресу антропологічних та етнологічних наук в Чикаго та Фольклорної конференції у Блумінгтоні влітку 1973 р. — зацікавив офіційний звіт радянської делегації, що був опублікований у вигляді статті в журналі “Советская Этнография” (Аверкієва, Бромлей 1974). Співавтори, котрі, як зазначалося, очолювали радянську делегацію на конгресі, між іншим зауважували, що “під час своєї презентації на сесії по фольклористиці А. Дандес (США) спеціально наголосив, що сучасна фольклористика Західної Європи та Америки значно відстає від радянської у питаннях, що стосуються теорії... Всі слухали доповіді наших фольклористів із величезним інтересом...”

Подібних прикладів перекручування фактів дуже багато. У цьому контексті варто зазначити три речі:

по-перше, у Радянському Союзі до цих пір збирається, записується та публікується фольклор американських емігрантів⁵; по-друге, на додаток до основного напрямку американської фольклористики, радянські фольклористи цікавляться публікаціями емігрантів про російський та український фольклор, що час від часу з'являються у США (Астрахов 1958, Мушинка 1971); і, найголовніше, — на американських вчених посилаються при вирішенні головних проблем світової фольклористики, американська наукова думка визнається у багатьох основних звітах, опублікованих у СРСР протягом останніх років (Азбелев 1966, Мельц 1966, Фольклор и этнография 1960, 14, 139; Гацак, Петросян 1971, 11, 193).

Підсумовуючи сказане, хотілося б зауважити, що набутки американської фольклористики за останню чверть століття не залишаються без уваги у відомих публікаціях провідних радянських фольклористів. На жаль, ця зацікавленість за своєю природою часто однобока, обмежена та поверхнева. Не лише мовний бар'єр, а й небажання радянських учених об'єктивно оцінювати досягнення американської фольклористики, є основними чинниками, що гальмують поширення наукових ідей та обмін науковою інформацією. Слід зауважити, що з часом старі політичні переконання здають свої позиції, і фольклористи намагаються використати цю ситуацію на користь розвитку вітчизняної та зарубіжної наукової думки.

⁵ Наприклад, цікаві польові матеріали на цю тему (тексти та музичні транскрипції), записані в 1958, 1972 та 1973 рр., були нещодавно опубліковані під ред. М. Х. Бочко (З нових записів 1974).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аверкієва Ю. П., Бромлей Ю. В. IX Международный конгресс антропологических и этнологических наук // Советская Этнография. — 1974. — № 1. — С. 10.
- Азбелев С. Н. Проблемы международной систематизации преданий и легенд // Русский фольклор. — № 10. — 1966. — С. 176-195.
- Астрахов А. М. Главы о русском фольклоре в зарубежной книге по истории русской литературы // Русский фольклор. — № 3. — 1958. — С. 400-403.
- Баранова А. Друзья и враги фольклора в США // Советская музыка. — 1964. — № 6.
- Гацак В. М., Петросян А. А. Технологическое изучение эпоса. — Москва, 1971.
- Гусев В. Е. Эстетика фольклора. — Ленинград, 1967.
- Гусев В. Е. Про понятия и суть фольклоризма в условиях капитализма та соціалізму // Народна творчість та етнографія. — 1973. — № 5. — С. 41-45.
- З нових записів емігрантсько-заробітчянських пісень // Народна творчість та етнографія. — 1974. — № 2. — С. 88-92.
- Землянова Л. М. Проти реакційних течій в сучасній американській фольклористиці // Народна творчість та етнографія. — 1960. — № 2. — С. 68-77.
- Землянова Л. М. Прогресивна преса США у боротьбі за передову фольклористику // Народна творчість та етнографія. — 1961. — № 2. — С. 72-79.
- Землянова Л. М. Борьба реакционных сил в современной фольклористике США // Советская этнография. — 1962. — № 4. — С. 191-197.
- Землянова Л. М. Структурализм и его новейшие модификации в современной фольклористике США // Советская Этнография. — 1972. — № 6. — С. 75-86.
- Землянова Л. М. Проблемы специфики жанров в современной фольклористике США // Специфика фольклорных жанров / Под ред. Б. П. Кирдан. — Москва, 1973. — С. 268-303.

Мелетинский Е. М. Рец. на сб. статей “The Anthropologist Looks at Myth” под ред. Melville Jacobs, John Greenway (Austin and London: University of Texas Press, 1966) // Советская Этнография. — 1967. — № 2. — С. 178-181.

Мельц М. Я. Современная фольклорная библиография (обзор) // Русский фольклор. — № 10. — 1966. — С. 307-334

Мушинка М. Звідки взято твори до видання українських пісень у США // Народна творчість та етнографія. — 1971. — № 4. — С. 104-105.

Новицька З. Необґрунтована теза американського вченого (З приводу питання про вплив фольклору на літературу) // Народна творчість та етнографія. — 1969. — № 2. — С. 47-54.

Советский комитет славистов // IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии. Т. I. Проблемы славянского литературоведения, фольклористики и стилистики. — Москва, 1962.

Фольклор и этнография / Под ред. Б. Н. Путилова. — Ленинград, 1970.

Шестопал М. М. Буржуазна фольклористика у США на службі реакції // Вісник Академії наук УРСР. — 1950. — № 10. — С. 48-58.

Dorson, Richard M. 1971. “A Theory of American Folklore Reviewed.” *American Folklore and the Historian*. University of Chicago Press, 186-203.

Oinas, Felix J. 1973. “Folklore and Politics in the Soviet Union.” *Slavic Review*, 32: 45-58.

[Zemlianova L.] 1964. “The Struggle Between the Reactionary and the Progressive Forces in Contemporary American Folkloristics.” *Journal of the Folklore Institute*, V. I: 130-144.